

STUDENTEN

LUSSELÖTSEN

Välkommen till Lusselotsen!

Lusselotsen är en handbok för dig som går i Ålands lyceum. Här finns modeller för hur du kan arbeta med olika uppgifter. Här finns en översikt över allmänna begrepp som används i undervisning och provsammanhang. Här finns exempel på hur du hänvisar till källor. En lots låter dig testa farleden på egen hand, men finns till hands ifall du behöver råd. Använd Lusselotsen om du behöver stöd i en skoluppgift.

lots substantiv ~en ~ar

- person som vägleder fartyg i svårare farleder; bildl. vägledare

far|led substantiv ~en ~er

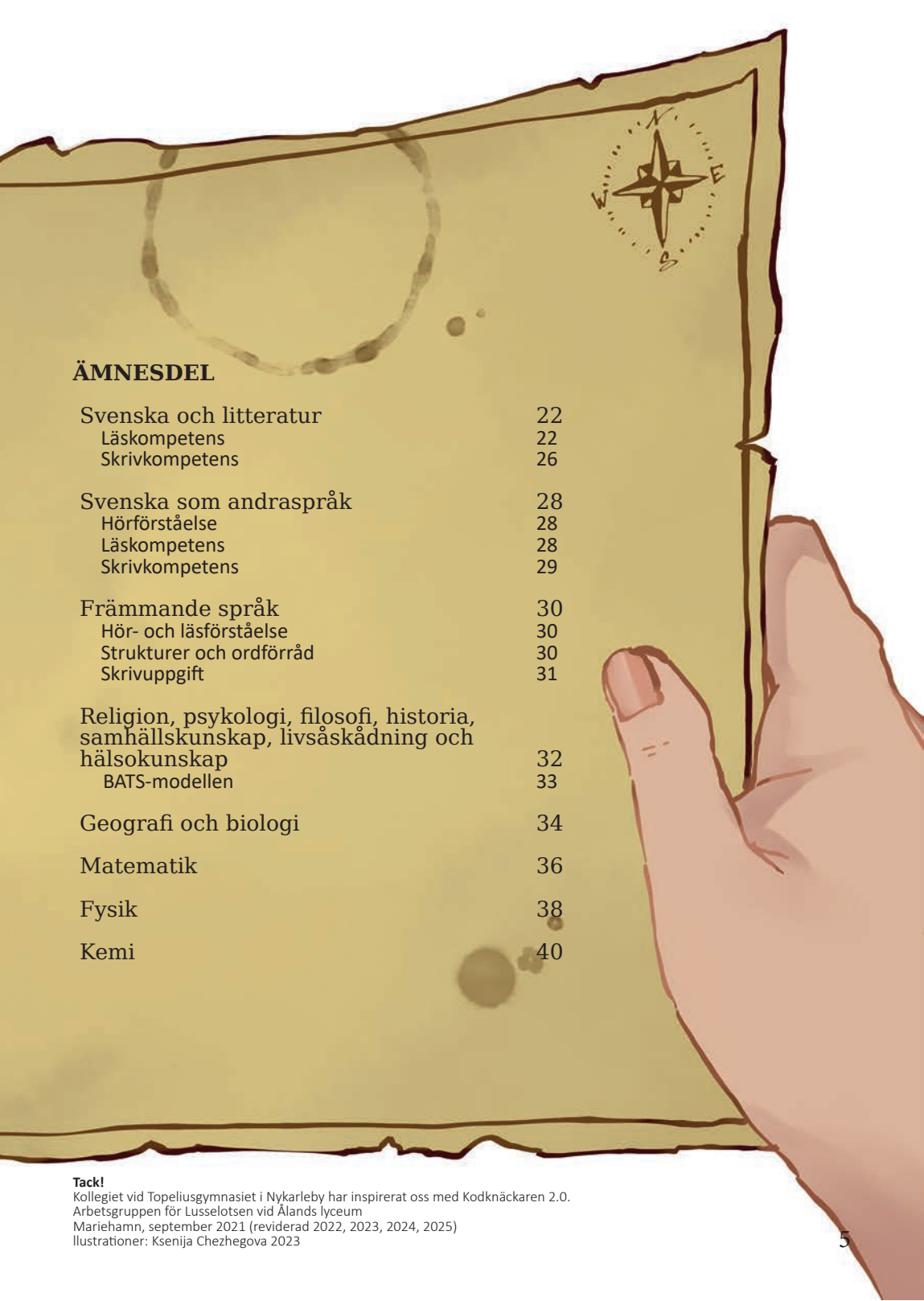
- färdväg för fartyg

FUSSELOTSEN

Innehåll:

GEMENSAM DEL

Läsprocessen	8
Läromedlet	8
Kapitlet/avsnittet	8
Förkunskaper	8
Läromedelstext	8
Skrivprocessen	10
Samla stoff	10
Disponera	11
Formulera	11
Kontrollera	11
Aktionsverb	12
Sambandsord	14
Uppgifter med källmaterial	16
Källhänvisning	16
Referatmarkör	17
Citat	17
Anföringsverb	17
Faktatext	18
Åsiktstext	19
Fiktiv text	19
Stödfrågor för källkritiskt tänkande	20

ÄMNESDEL

Svenska och litteratur	22
Läskompetens	22
Skrivkompetens	26
Svenska som andraspråk	28
Hörförståelse	28
Läskompetens	28
Skrivkompetens	29
Främmande språk	30
Hör- och läsförståelse	30
Strukturer och ordförråd	30
Skrivuppgift	31
Religion, psykologi, filosofi, historia, samhällskunskap, livsåskådning och hälsokunskap	32
BATS-modellen	33
Geografi och biologi	34
Matematik	36
Fysik	38
Kemi	40

Tack!

Kollegiet vid Topeliusgymnasiet i Nykarleby har inspirerat oss med Kodknäckaren 2.0.

Arbetsgruppen för Lusselotsen vid Ålands lyceum

Mariehamn, september 2021 (reviderad 2022, 2023, 2024, 2025)

Illustrationer: Ksenija Chezhegova 2023

Gemensam del

Tänka, läsa, skriva

Vi lär oss ofta utgående från text, bilder, diagram och annat material. Vi måste därför veta hur vi ska läsa, tolka och förstå materialet. Vi måste också veta hur vi ska skriva eller berätta om det vi tänkt eller lärt oss. När vi tänker, läser och skriver kan vi använda strategier som stöder lärandet.

Läsprocessen

I skolan används olika typer av textbaserade läromedel. Innan du börjar läsa ett avsnitt, bör du bekanta dig med läromedlet eller kapitlet som helhet. Det är också bra om du aktiverar dina förkunskaper.

Läromedlet

Bekanta dig med läromedlet som helhet direkt när studieavsnittet börjar.

- Förord
- Innehållsförteckning
- Kapitlens/avsnittens uppbyggnad
- Funktioner
- Uppgifter
- Ordlistor osv.

Kapitlet/avsnittet

Bekanta dig med hela kapitlet innan du börjar läsa en läxa.

- Innehållsförteckning (igen)
- Rubriker
- Underrubriker
- Bildmaterial
- Ord och ordförklaringar osv.

Förkunskaper

Aktivera dina förkunskaper. Vad kan du redan? Vad förväntar du dig av texten? Du kan göra en:

- tankekarta.
- lista osv.

Komplettera tankekartan, listan ... när du har läst klart!

Läromedelstext

Vad kan du själv göra när du inte förstår läromedelstexten?

Syftet

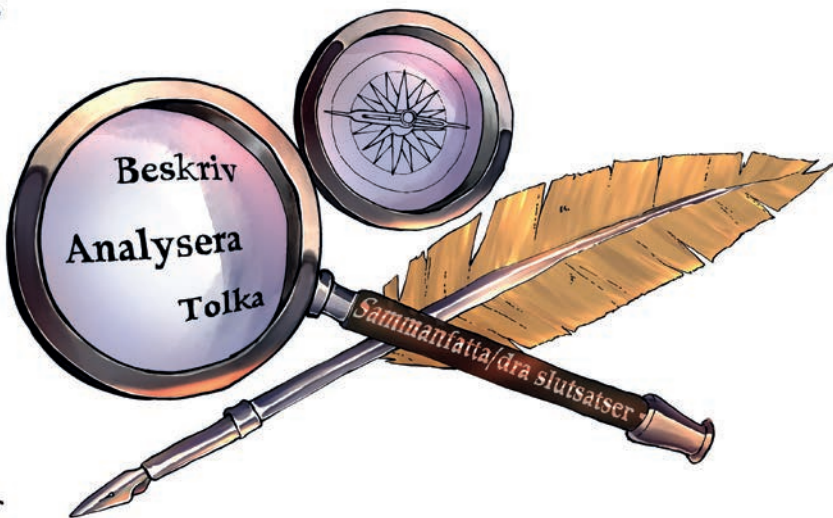
Klargör syftet med din läsning.

- Ska du **översiktsläsa**, för att bilda dig en helhetsuppfattning?
- Ska du **sökläsa**, för att hitta viktig information?
- Ska du **djupläsa**, för att analysera, tolka och värdera texten?

Texten

- Läs texten, markera eller skriv upp ord och begrepp du inte förstår eller är osäker på.
- Ta reda på vad orden och begreppen betyder **i sammanhanget**.
- Skriv ner betydelseerna så att du har dem lättillgängliga när du t.ex. läser till prov.
- Läs texten igen!
- Återberätta det du läst.

För att vi ska lära oss behöver vi **förstå** vad vi läser, ser och hör. Beskrivning, analys, tolkning och slutsatser är grunden då ny kunskap skapas. **Kontexten**, sammanhanget för det vi läser, ser och hör, är alltid viktig att beakta.

Skrivprocessen

I de flesta ämnen ingår skrivuppgifter av olika slag. Du skriver provsvar, uppsatser, labbrapporter, analysföreläsningar, presentationer osv. Du lyckas bättre om du tänker över vad din text ska innehålla och planerar i vilken ordning du vill presentera innehållet.

Planera

Skriva

1. Samla stoff ➡ 2. Disponera ➡ 3. Formulera ➡ 4. Kontrollera

Samla stoff

För att hitta lämpligt innehåll till din text måste du:

- analysera uppgiften, dvs. läsa noggrant vad instruktionerna säger att du ska göra.
- markera aktionsverb och andra viktiga ord (nyckelord) och se till att du förstår dem. (s.12)
- samla dina kunskaper och erfarenheter t.ex. i en tankekarta.
- läsa och analysera eventuellt källmaterial samt markera viktiga detaljer.
- bestämma vad du ska använda av materialet.

Följande modeller kan vara till hjälp då du samlar stoff. Tänk dig att uppgiften är att skriva om psykisk hälsa i samhället.

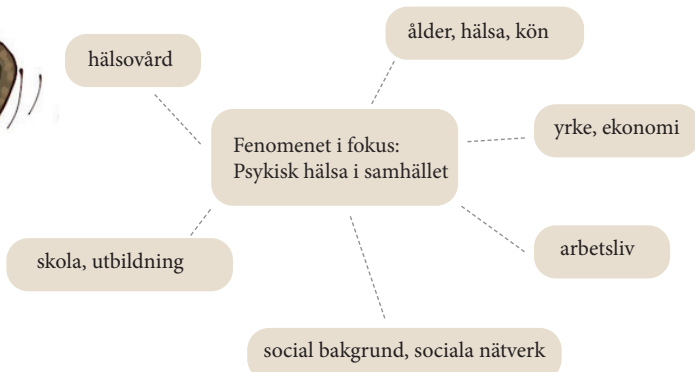
Punktlista

Punktlistan hjälper dig att få en första överblick över ditt stoff.

- Många åldringar känner sig ensamma.
- Arbetslöshet kan leda till depression.
- Ätstörningar har blivit vanligare bland unga.
-

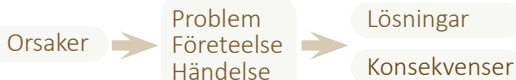
Tankekartan

Tankekartan hjälper dig att sortera stoffet, att se vad som är överordnat och vad som är underordnat.

Orsakskedja

Orsakskedjan hjälper dig att hitta rätt tyngdpunkt och infallsvinkel.

Mandala

Mandalan hjälper dig att vidga perspektivet, från det lilla till det stora och från det stora till det lilla.

Disponera

Alla texter bör innehålla tre huvuddelar:

Inledningen visar vad texten kommer att handla om. Här presenterar du nyckelord och infallsvinkel.

Avhandlingen är textens egentliga innehåll och består av flera stycken. I varje stycke presenterar du en huvudtanke (nyckelmening) som du följer upp med förklaringar och konkreta exempel. Använd ev. källmaterial.

Avslutningen sammanfattar ditt resonemang, eller presenterar din slutsats. Återkoppla till det som sägs i inledningen, med nyckelord och infallsvinkel.

Avhandling

Inledning

Stycke 1

Stycke 2

Stycke 3

Avslutning

Formulera

För att nå fram med ditt budskap ska du:

- använda god standardsvenska.
- använda begrepp som har tagits upp i studieavsnittet.
- uttrycka dig enkelt och tydligt.
- kontrollera på t.ex. svenska.se om du är osäker på ord och uttryck.
- använda sambandsord som visar hur tankarna hänger ihop. (s. 14-15)
- skriva källhänvisningar direkt i den löpande texten om du använder källmaterial. (s. 16)

Standardsvenska är det neutrala skriftspråk vi använder bl.a. i skolan.

Kontrollera

Innan du lämnar in din text ska du läsa igenom den flera gånger.

- Kontrollera att du har förstått och följt uppgiftens instruktioner.
- Kontrollera innehåll, disposition samt språk och stil.

Aktionsverb

Aktionsverb talar om vad du förväntas göra för att lösa uppgiften.

Aktionsverb i matematik, fysik, kemi, geografi och biologi, se ämnesdelen. Se även BATS-modellen. (s. 33)

Analysera

Undersök noggrant de delar företeelsen består av. Visa hur delarna hör ihop och påverkar varandra.

Argumentera

För fram argument som talar för och emot en tes (åsikt).

Bedöm

Dra slutsatser om företeelsens goda och dåliga sidor

Beskriv

Ge en helhetsbild av företeelsens viktigaste egenskaper/delar/särdrag/detaljer.

Definiera

Formulera en exakt betydelse av ett begrepp eller en företeelse. Ange viktiga egenskaper. Ge exempel, t.ex. med hjälp av ord eller bilder.

Diskutera

Lyft fram orsaker till, följder av och lösningar på en företeelse/ett problem; för- och nackdelar med en företeelse; likheter och olikheter mellan olika företeelser; motsäridigheter i en företeelse etc.

Dra slutsatser

Redogör kortfattat och koncentrerat förföreteelsens centrala uppfattningar eller händelseförlopp. Uteslut onödiga detaljer.

Exemplifiera

Stöd ditt svar med konkreta exempel, t.ex. egna erfarenheter, referat, citat, bilder, diagram eller statistik.

Förklara

Utred t.ex. orsakerna till en företeelse, konsekvenserna av en företeelse eller sambanden mellan olika företeelser. Ge konkreta exempel.

Illustrera

Förklara en företeelse med hjälp av t.ex. bildmaterial (bilder, diagram, scheman etc.)

Jämför

Hitta likheter och olikheter mellan olika företeelser.

Lista (OBS! Inte i punktform, utan i löpande text)

Räkna upp flera olika aspekter (infallsvinklar, perspektiv) av en företeelse, t.ex. egenskaper, särdrag, orsaker, positiva och negativa konsekvenser etc.

Motivera

Ange orsakerna till din åsikt/uppfattning/slutsats/tolkning etc.

Presentera

Ge en första introduktion till företeelsen

Problematisera

Diskutera företeelsen som ett problem: olika orsaker till problemet, olika konsekvenser av problemet, olika lösningar på problemet, för- och nackdelar med en lösning; etc.

Redogör (för)

Beskriv och ge en längre förklaring till en företeelse.

Referera

Återge det viktigaste i ett innehåll på ett objektivt sätt, dvs. utan egna kommentarer eller åsikter.

Reflektera (över)

Tänk noga igenom en företeelse utifrån olika perspektiv. Utgå från frågor som Vad innebär detta? Hur kan det se ut? Hur kan det förstås? Vilka problem finns?

Relatera

Visa hur olika företeelser hör ihop eller liknar varandra.

Resonera (kring/om)

Diskutera och dra slutsatser utgående från givna fakta.

Sammanfatta

Återge det viktigaste i ett innehåll, kortfattat och koncentrerat.

Tolka

Uttryck företeelsens betydelser med egna ord, gärna med konkreta exempel som stöder din tolkning, t.ex. citat, bilder, diagram, statistik eller jämförelser.

Utvärdera

Bedöm företeelsen. Vilka är för- och nackdelarna? Motivera med hjälp av tillförlitliga fakta, t.ex. i form av expertutlåtanden eller statistik.

Sambandsord

Sambandsorden binder ihop ditt resonemang och för det framåt. De visar hur tankarna hör ihop.

När du vill tillägga något

även, också, dessutom, lika viktigt är, ytterligare, för det första- för det andra, tilläggas kan, slutligen

När du vill uttrycka en ordningsföljd

inledningsvis, därefter, medan, samtidigt, före, efter, så småningom, snart, efter ett tag, tidigare, senare, för det första- för det andra, slutligen, till sist, avslutningsvis

När du vill jämföra

jämfört med, på samma sätt som, i likhet med, fördelarna- nackdelarna, dels- dels

När du vill bestrida eller visa en motsättning

däremot, men, emellertid, dock, ändå, icke desto mindre, trots, trots allt, trots att, även om, i motsats till, å ena sidan - å andra sidan, en skillnad är, tvärtemot, tvärtom, i gengäld

När du vill exemplifiera eller förtydliga

såsom, till exempel (t.ex.), exempelvis, bland annat (bl.a.), det vill säga (dvs.), illustrerar/ illustreras, som ett exempel på, belyser, visar här, urskiljer sig, närmare bestämt, särskilt, i synnerhet som

När du vill lyfta fram orsaker

eftersom, därför, detta beror på, alltså, på grund av, orsaken är, en förklaring till detta, anledningen är

När du vill synliggöra avsikten

målet är att, detta går ut på att, i syfte att, för att

När du vill visa på konsekvenser eller slutsatser

som en följd av, således, alltså, därför, resultatet blir, slutsatsen blir, vilket leder till, det(ta) beror på, anledningen blir, följden blir, detta leder till

När du vill bekräfta eller ge medgivande

givetvis, självklart, förstås, det är sant att, även om

När du vill betona eller återkoppla

som tidigare nämnts, som nämnt, med andra ord

När du vill framhålla något

det är tydligt, tydligen, faktum är, i själva verket, det vill säga, nämligen

När du vill sammanfatta

slutligen, kort sagt, avslutningsvis, sammanfattningsvis

När du vill peka på allmänna samband

i fråga om, mot bakgrund av, när det gäller, i samband med, med hänsyn till, har att göra med, i detta sammanhang

Uppgifter med källmaterial

I uppgifter ingår ofta källmaterial. Det kan vara en skriven text, men också multimodalt material. Då består det av flera modaliteter: text, ljud, bild, film, animation, grafik, rörliga bilder, diagram, scheman etc.

I vissa uppgifter står materialet i centrum, och då ska du analysera och tolka det. I andra uppgifter står dina egna tankar och ditt resonemang i centrum, och då ska du använda materialet som stöd.

Källhänvisning

Första gången du använder ett källmaterial ska du göra en fullständig källhänvisning. Det ska vara lätt att hitta källan du har använt och kontrollera att det du skrivit faktiskt stämmer.

Ange källmaterialets upphovsperson och rubrik samt var och när det är publicerat. Om publiceringsdatum saknas, ange när materialet hämtats. Om namn på upphovsperson saknas, skriv ut namnet på den myndighet, den organisation eller det företag som står bakom informationen.

Exempel: Karin Erlandsson berättar i sin artikel "Litteraturdagar med flera förändringar" (nyan.ax 13.3.2018) om årets litteraturdagar.

Ibland används citattecken och ibland kursiv stil vid källhänvisning:

Kursiv stil används för titlar på böcker, tidningar, tidskrifter och filmer.

Citatecken används för titlar på kortare texter, exempelvis artiklar, essäer, videoklipp, noveller och dikter.

Exempel: Handlingen i Sofi Oksanens roman *Utrensnig* (2008) utspelar sig i...
Monica Åikäs skriver om oklara tankeled i artikeln "Svårtolkad text" (*Språkbruk* 1/2014).
I Julia Navréns artikel "Stjärnorna saknas i svenska truppen" (expressen.se 11.12.2017) beskriver förbundskapten Rikard Grip den svenska skidåkarens formsvacka.

I enstaka studieavsnitt kan andra sätt att hänvisa, s.k. referenssystem användas.

Läraren anger om det dessutom behövs en källförteckning, vilket är vanligt i längre arbeten.

Referatmarkör

Referatmarkörer visar läsaren att det du skriver är någon annans ord eller tankar. Om du redan har gjort en fullständig källhänvisning, hänvisar du i fortsättningen till källan med referatmarkörer (efternamn och anföringsverb).

Exempel: Erlandsson hävdar i sin artikel... I sin artikel lyfter Erlandsson... etc.

Citat

Citat används då man återger exakt vad som sagts eller skrivits.

Exempel: Alla rätter går inte hem. "I det senaste matrådet var det en pojke som sa att vi kunde minska på korvrätterna", säger Ing-Mari Lustedt, kökschef i Kyrksläotts gymnasium.

Alla rätter går inte hem. Ing-Mari Lustedt, kökschef i Kyrksläotts gymnasium, säger: "I det senaste matrådet var det en pojke som sa att vi kunde minska på korvrätterna."

Anföringsverb

Anföringsverb är verb som används när man återger tal, tankar eller åsikter från en annan person. Kom ihåg att variera anföringsverben.

Exempel: anser, diskuterar, hävdar, jämför, menar, påpekar, påstår, redogör för, säger osv.

Alla texter har ett **syfte** och hör till en **genre** (texttyp). En vanlig indelning av genrer är faktatext, åsiktstext och fiktiv text. I dessa huvudgrupper finns olika undergenrer.

Reflektera över materialets genre och syfte. Det går t.ex. inte att använda en personlig blogg som faktaunderlag. Däremot kan bloggen användas som stöd för en psykologisk reflektion. En krönika eller ett debattinlägg är inte en bra faktakälla, men fungerar utmärkt i en analys av olika åsikter.

Faktatext

förmedlar information och tillgänglig kunskap. De fakta som presenteras bör gå att kontrollera och verifiera.

facklitteratur: litteratur som fokuserar på ett faktaområde

avhandling/forskningsrapport: akademisk text, skriven av forskare

nyhetsartikel och notis: längre och kortare journalistisk text om aktuell händelse

reportage: längre artikel med intervjuer, miljöbeskrivningar och bilder, ledigt språk

dokumentär: journalistisk presentation av historiska eller aktuella händelser och fakta

biografi: berättelse om en viss människas liv; bygger på fakta

faktavideo: video med information

nyhetsklipp: nyhetsinslag med rörlig bild och ljud

Åsiktstext

argumenterar för en persons eller grupps uppfattning eller värderingar.

essä: längre text i personlig stil om aktuellt ämne

kolumn/krönika: kortare text i personlig stil om aktuellt ämne

statusuppdatering i sociala medier: personligt yttrande av mer eller mindre privat karaktär

insändare, kommentar: text skriven av en tidnings läsare eller en följare på sociala medier

ledare: journalistisk text skriven av en dagstidnings ledarskribent; visar tidningens åsikt

debattartikel: argumenterande text, ofta skriven av en sakkunnig person med inflytande i samhället (politiker, forskare)

annons/reklam: marknadsföring av en produkt

podd: personligt hållen text i ljudformat

blogg: digital text med personligt innehåll

Fiktiv text

blandar fantasi och verklighet.

roman: lång berättelse, ofta indelad i kapitel

novell: kort berättelse

dikt: poesi; lyrisk eller episk text som ofta är indelad i strofer

sångtext: dikt som framförs till musik

skådespel: drama; teaterpjäs; litterär text med en eller flera roller som framförs på scen

filmatisering: långfilm som bygger på roman, skådespel eller annan berättelse

tv-serie: filmberättelse i flera avsnitt

dataspel: interaktivt spel i digital miljö, med berättande element

Stödfrågor för källkritiskt tänkande

Genre

Är det en åsiktstext, en faktatext, en fiktiv text eller något annat? se s. 18-19

Innehåll

Vilket är budskapet?

Avsändare

Vem eller vilka står bakom budskapet?

Hur kommer det fram?

Målgrupp

Vem riktas budskapet till?

Syfte

Vad vill man åstadkomma?

Vill man redogöra för forskning, marknadsföra en produkt, framföra en åsikt e.d.?

Form och stil

Vilka modaliteter används?

Hur används språk och retorik?

Hur presenteras faktauppgifter?

Informationens kontext

Var är materialet publicerat?

Vilket sammanhang ingår det i?

Är det tydligt hur materialet tagits fram?

Är det en förstahandskälla?

Övrigt

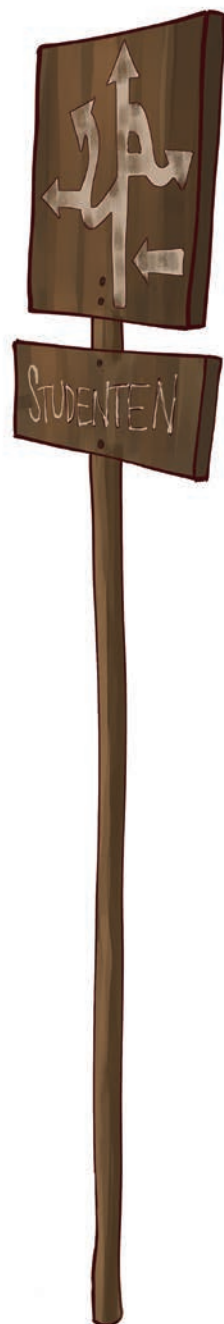
Vilka källor och personer nämns?

Finns liknande information i andra källor?

Dra slutsats: Hur tillförlitligt är källmaterialet?

Ämnesdel

Svenska och litteratur

I svenska och litteratur finns uppgifter i läskompetens och skrivkompetens.

Läskompetens

Läskompetens är att förstå, analysera och tolka material. Det är alltså materialet som står i fokus.

I ett läskompetensprov förväntas du lyfta fram materialets olika delar (analys), och med hjälp av dem dra slutsatser om materialet och dess underliggande betydelser (tolkning).

A. Planera

- Analysera uppgiftens instruktioner (aktionsverb, nyckelord, infallsvinkel)
- Läs materialet och gör en helhetstolkning. Beakta genren. (s. 18-19)
- Analysera sammanhanget (kontexten).
- Markera citat och andra detaljer i materialet.
- Gruppera dina iakttagelser, t.ex. i en tankekarta. (s. 10)
- Disponera, dvs. bestäm innehållets ordningsföljd.

Tolkningsprocessen

Beskriv:

Vad står det i texten?

Vad ser du i bilden?

Vilka ljud hör du?

Var konkret.

Analysera:

Vilka är materialets olika delar?

Hur hör de olika delarna ihop med varandra?

Vilka analytiska begrepp används i genren?

Ge konkreta exempel (citera, referera).

Tolka:

Hur förstår du materialet?

Hurdan är materialets kontext?

Vilken betydelse har den för tolkningen?

Vilka slutsatser kan du dra utgående från din analys av materialets olika delar?

Vilka konkreta exempel ger stöd för din tolkning?

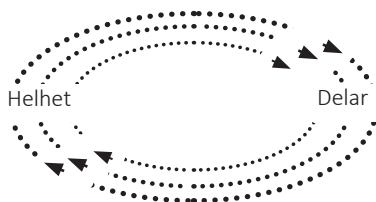

Hermeneutiska cirkeln:

En hjälp i tolkningsprocessen.

Tänk igenom materialets möjliga betydelser utgående från dess innehåll och sammanhang (kontext).

Vidga din förståelse av materialets helhet genom att analysera och tolka dess olika delar.

B. Skriv

- Fokusera på uppgiftens infallsvinkel.
- Stöd varje iakttagelse med citat eller motsvarande exempel.
- Förklara iakttagelsernas betydelse för helheten.
- Använd god standardsvenska.
- Använd relevanta begrepp.
- Använd korrekt referat- och citatteknik.
- Referera i presens.
- Skriv inte i jag-form

Inledning: Presentera materialet och infallsvinkeln.

Avhandling: Beskriv, analysera, tolka och contextualisera.

Avslutning: Lyft fram din viktigaste slutsats. Återkoppla till infallsvinkeln.

Checklista inför inlämning (läskompetens)

- Jag presenterar materialet och uppgiftens infallsvinkel i inledningen.
- Jag fokuserar på uppgiftens infallsvinkel genom hela svaret.
- Jag beaktar kontexten för det material jag analyserar och tolkar.
- Jag grupperar iakttagelserna i olika stycken.
- Jag lyfter fram och beskriver konkreta detaljer i materialet samt förklarar hur de hör ihop med helheten.
- Jag citerar och refererar innehållet i materialet korrekt.
- Jag använder presens när jag refererar.
- Jag analyserar objektivt och använder alltså inte "jag"-form.
- Jag använder god standardsvenska.
- Jag använder lämpliga analytiska begrepp.
- Jag lyfter i avslutningen fram min viktigaste slutsats och återkopplar till uppgiftens infallsvinkel.

Skrivkompetens

Skrivkompetens är att bygga upp ett eget resonemang om ett ämne. Du ska antingen diskutera (reflektera över, resonera om, utreda) eller ta ställning (argumentera). Här står innehåll, disposition och språk i fokus.

I din text ska du använda källmaterial av olika slag. Källmaterialet kan innehålla fakta och exempel som du kan ta stöd av. Det kan också innehålla åsikter som du bemöter eller vidareutvecklar.

A. Planera

- Analysera uppgiftens instruktioner.
- Läs källmaterialet och markera viktiga detaljer.
- Välj infallsvinkel.
- Samla stoff, t.ex. i en tankekarta. (s. 10)
- Disponera, dvs. bestäm innehållets ordningsföljd.

Grundmodell för disposition

Inledning

Presentera ämnet och infallsvinkeln. (Använd eventuellt ditt första källmaterial)

Avhandling

Iakttagelse 1: Presentera din första huvudpunkt. Förklara och ge konkreta exempel. Använd ditt första källmaterial (senast här).

Iakttagelse 2: Presentera din andra huvudpunkt. Förklara och ge konkreta exempel. Använd källmaterial på lämpliga ställen.

Iakttagelse 3: Presentera din tredje huvudpunkt. Förklara och ge konkreta exempel. Använd källmaterial på lämpliga ställen.

Avslutning

Återknyt till det du skrev i inledningen. Sammanfatta och sätt in resonemanget i ett större sammanhang (kontext).

Disposition vid jämförelse

Ibland ska du fokusera på flera saker, t.ex. jämföra två olika fenomen. Ge då lika mycket utrymme åt båda. Använd antingen **blockdisposition** eller **paralleldisposition**.

Exempel på ämne: olika sätt att idrotta
Företeelse som jämförs: vardagsmotion och elitidrott
Infallsvinkel: konsekvenserna av olika sätt att idrotta
Aspekter som diskuteras: sociala och hälsomässiga osv.

Inledning: presentation av företeelse 1 (vardagsmotion) och företeelse 2 (elitidrott) + infallsvinkel (jämförelse)

Blockdisposition

företeelse 1: vardagsmotion- sociala aspekter
företeelse1: vardagsmotion- hälsoaspekter

företeelse2: elitidrott- sociala aspekter
företeelse 2: elitidrott- hälsoaspekter

Paralleldisposition

företeelse 1: vardagsmotion- sociala aspekter
företeelse 2: elitidrott- sociala aspekter

företeelse 1: vardagsmotion- hälsoaspekter
företeelse 2: elitidrott- hälsoaspekter

Avslutning: sammanfattande slutsatser av jämförelsen

B. Skriv

- Håll dig till den infallsvinkel som du presenterat i inledningen.
- Växla mellan det personliga och det allmänna. (se Mandala s. 11)
- Presentera och hänvisa till källmaterial så att sammanhanget blir tydligt.
- Lyft in källmaterialet ett flertal gånger, omväxlande med egna kommentarer.
- Använd korrekt referat- och citatteknik. (se s.16-17)
- Använd god standardsvenska.
- Använd en enhetlig språklig stil (utredande, argumenterande eller essäistisk).
- Välj en rubrik som passar till innehållet och stilen i din text.
- Styckeindela så att det är lätt att följa din tankegång.

Exempel på styckets uppbyggnad

Inled varje stycke med en nyckelmening, som sammanfattar huvudtanken i stycket.

Exempel: Psykisk ohälsa är ett samhällsproblem

Förklara och ge konkreta exempel.

Exempel: Lisa Larsson säger i artikeln...

 Ett forskarteam i Uppsala menar att en ökande andel studerande...

 Sömnsvårigheter bland ungdomar är ett varningstecken, eftersom...

Stycket när det är klart

Psykisk ohälsa är ett samhällsproblem. Lisa Larsson säger i Holmlunds artikel att ny forskning bekräftar de orossignaler som kommit från skolhälsovården. Ett forskarteam i Uppsala menar att en ökande andel studerande i gymnasiet har problem med sin nattsömn. Sömnsvårigheter bland ungdomar är ett varningstecken, eftersom sömnbrist leder till en ond spiral av fysiskt och psykiskt illamående.

Checklista inför inlämning (skrivkompetens)

- Jag har satt en rubrik som passar till innehållet i min text.
- Jag har valt innehåll som passar till ämnet.
- Jag skriver mångsidigt, både allmänt och med konkreta exempel.
- Jag delar in min text i stycken.
- Jag skapar tydliga samband mellan stycken och använder sambandsord. (s. 14-15)
- Jag tar in två källmaterial i min diskussion.
- Jag gör smidiga källhänvisningar.
- Jag använder källmaterial tillräckligt mycket.
- Jag använder presens när jag refererar källmaterial.
- Jag använder god standardsvenska.
- Jag skriver i en enhetlig språklig stil.
- Jag undviker talspråk i både ordval och formuleringar.
- Jag använder precisa ord och begrepp som passar i sammanhanget. (se svenska.se)

Svenska som andraspråk

Studentexamensprovet i svenska som andraspråk har tre uppgiftstyper: hörförståelse, läskompetens och skrivkompetens.

Varje prov har ett tema. Du ska visa att du förstår en text du hör eller läser, samt att du behärskar svenskt ordförråd och svensk grammatik. I provet finns olika sorters källmaterial: skriven text, videoklipp, ljudfiler eller webbsidor. Uppgifterna kan innehålla flervalsfrågor, öppna frågor eller uppgifter där du ska reagera på det som sägs eller står skrivet. I provet ska du också producera en egen text om ett aktuellt ämne, eller berätta om något självupplevt.

Du får poängavdrag om texten är för lång eller för kort.

Hörförståelse

- Inspelningarna du får höra är olika långa och på olika dialekter.
- Ibland får du lyssna på inspelningarna flera gånger, ibland bara en gång.
- Svaret sägs inte alltid tydligt i inspelningen utan du måste ibland göra personliga tolkningar av det som sägs.
- Dina svar ska skrivas i fullständiga meningar och på god standardsvenska.
- Längden på de öppna svaren ska vara 100-350 tecken, exklusive mellanslag och radbyten.

Läskompetens

- Läs texten flera gånger så att du förstår huvudtanken med den.
- Svara bara på det som uppgiften frågar efter.
- Tolk innehållet i texten och dra egna slutsatser. Svaret finns inte alltid tydligt utskrivet, eller på ett enda ställe.
- Dra slutsatser om hela texten. Detaljerna är inte det viktiga.
- Disponera ditt svar så att innehållet hänger ihop.
- Dina svar ska skrivas i fullständiga meningar och på god standardsvenska.
- Längden på svaret ska vara 100-350 tecken, exklusive mellanslag och radbyten.

Skrivkompetens

I skrivkompetens ska du uttrycka dina egna tankar om ett tema. Du skriver en kort skrivuppgift och en uppsats. Följ instruktionerna noggrant.

- Använd god standardsvenska.
- Skriv fullständiga meningar.
- Kontrollera grammatiken.
- Undvik att skriva en svårare text än du behärskar.

I den korta skrivuppgiften ska du bemöta det du läst, t.ex. en blogg eller ett e-postmeddelande. Längden på skrivuppgiften är 500-800 tecken, exklusive mellanslag och radbyten. Svara i samma stil som i instruktionen, t.ex. formell eller informell stil.

Uppsatsen utgår ofta från dina egna erfarenheter. Längden på uppsatsen är 1800-2300 tecken, exklusive mellanslag och radbyten. Använd källmaterial om det finns ett sådant.

Främmande språk

I främmande språk möter du många olika typer av uppgifter och genrer.

Hör- och läsförståelse

Frågorna och svaren kan vara antingen på målspråket eller på svenska. I hörförståelsen får du ibland höra ljudfilen endast en gång, ibland två och ibland obegränsat antal gånger.

- Svara på samma språk som frågorna är ställda på.
- Läs varje fråga noggrant, den kan innehålla flera delar.
- Svara enbart på det man frågar efter.
- Nämn inga exakta siffror, summor eller datum, om det inte efterfrågas.
- Basera ditt svar på den givna informationen. Du ska inte tolka det som sägs.
- Använda god standardsvenska.
- Kontrollera att svaret inte missförstås.
- Fatta dig kort. För långa svar ger poängavdrag.

Strukturer och ordförråd

Vissa uppgifter är flervalsuppgifter, i andra ska du producera egen text.

- Läs hela textavsnittet/meningen innan du väljer uppgift och skriver ditt svar.
- Skriv av rätt, och var noga med stavningen då du producerar egen text
- Anpassa dig till stilen i uppgiften.
- Använd du- eller ni-tilltal konsekvent genom hela texten.

Skrivuppgift

Texterna i skrivuppgifterna kan ha olika längd. Var noga med att följa uppgiftens instruktioner och material. För långa eller för korta texter kan ge poängavdrag.

- Visa dina språkkunskaper på ett mångsidigt sätt.
- Använd ett ledigt och naturligt språk.
- Undvik att skriva en svårare text än du behärskar.
- Ord, men inte hela meningar, ur provmaterialet kan användas.
- Var personlig och skriv om något som gör din text intressant att läsa. Den ska gärna skilja sig ur mängden men ändå hålla sig inom uppgiftens ramar.
- Var noga med hur du tilltalar mottagaren – om du använder du- eller nitilltal och var konsekvent genom hela texten.
- Kom ihåg hälsnings- och avskedsfraser då det behövs.
- Kontrollera grammatiken innan du lämnar in din text.
- Modell för disposition av texten finns i gemensam del. (s. 11)

Religion, psykologi, filosofi, historia, samhällskunskap, livsåskådning och hälsokunskap

När du gör en uppgift är det viktigt att du först beskriver och sen analyserar frågeställningen. Använd dig av källmaterialet och ge vid behov konkreta exempel. Kom ihåg att definiera relevanta begrepp. Använd god standardsvenska.

BATS-modellen

1. Beskrivning

- Beskriv fenomenet eller problemet kort.
- Presentera eventuellt källmaterial.
- Presentera infallsvinkeln i ditt svar.
- Lyft in infallsvinkeln i ett sammanhang (kontext).

2. Analys

- Redogör för fenomenet eller problemet i detalj.
- Redogör för eventuellt källmaterial i detalj.
- Beskriv det som faktiskt sägs eller visas i källmaterialet objektivt.
- Förklara med hjälp av nyckelord och relevanta begrepp.
- Ge konkreta exempel för varje påstående.

3. Tolkning

Tolkningen är abstrakt och bygger på din konkreta beskrivning och analys.

- Tolka iakttagelserna i analysen och sambanden mellan dem.
- Resonera på ett sätt som är väl grundat i analysen.
- Sätt in tolkningen i ett övergripande sammanhang (kontext), t.ex. historiskt, geografiskt (lokalt, regionalt, globalt), socialt (individ, grupp, samhälle) eller psykologiskt.

4. Slutsats

- Återkoppla till den inledande frågeställningen och relevanta begrepp.
- Sammanfatta de viktigaste iakttagelserna och kommentera dem. Ca 3-4 meningar.

Geografi och biologi

Inom de naturvetenskapliga ämnena förekommer vanligtvis konkreta delfrågor med direkta uppmaningar. Även analytiska uppgifter förekommer.

Använd BATS-modellen på föregående sida när du bygger upp ditt analytiska svar. Tänk på att du i de naturvetenskapliga ämnena oftast ska vara objektiv i tolkningen. Undantaget från denna regel är humangeografi, där det finns utrymme för mer subjektiv tolkning.

Analysera källmaterial

Källmaterial kan vara t.ex. kartor, diagram och animationer.

- Använd källmaterialet enligt uppgiftens instruktion.
- Motivera ditt svar med hjälp av innehållet i källmaterialet.

Skapa

Relaterade begrepp: rita, illustrera, konstruera och markera

Använd lämpligt Libre Office-program för att konstruera det som efterfrågas i uppgiften.

- diagram
- tabell
- flödesschema
- illustration
- skiss
- korsningsschema
- näringsväv

Rita diagram

Relaterade begrepp: skapa, konstruera, illustrera

Använd LibreOffice Calc och skapa ett lämpligt diagram.

- Ge båda axlarna namn och enhet (om det finns enhet).
- Ge diagrammet en förklarande rubrik.
- Svaret består av ett skärmdklipp av diagrammet.
- Komplettera gärna ditt svar med textförklaring.
- Använd god standard svenska.

Matematik

I ämnet matematik finns uppgifter med olika uppmaningar. Anvisningarnas nyckelord och aktionsverb visar vad du förväntas göra, och hur du ska göra när du löser en uppgift.

Nyckelbegrepp

Beräkna

Synonymer/relaterade begrepp: bestäm, hur många, hur stor andel, för vilka värden

- Räkna ut värdet eller uttrycket på det som efterfrågas med hjälp av lämpliga räkneregler, funktioner eller formler.
- Svaret består av ett värde eller uttryck på det som efterfrågas.

Lös ekvationen

Synonymer/relaterade begrepp: lös rötterna till ekvationen, vilka värden på x satisfierar ekvationen, lös ekvationssystemet, lös olikheten

- Utför nödvändiga beräkningar för att få fram ett eller flera värden på ekvationens/olikhetens variabel (= bokstav).
- Svaret består av variabelns värde.

Förenkla

Synonymer/relaterade begrepp: förkorta, hyfsa

- Skriv om uttrycket i uppgiften i en enklare form.
- Använd inte räkneoperationer som förändrar uttryckets ursprungliga värde.
- Svaret består av uttrycket skrivet i en enklare form.

Bestäm grafiskt

Synonymer/relaterade begrepp: avläs, vilken punkt, avgör med hjälp av figuren/grafen

- Studera grafen och plocka ut relevant (viktig) information.
- Hänvisa till grafen och motivera dina slutsatser.
- Svaret består av värden som avlästs ur grafen.

Rita diagram/graf

Synonymer/relaterade begrepp: skapa, konstruera, illustrera diagram

- Använd LibreOffice Calc eller TI-Nspire CX CAS och skapa lämpligt diagram eller lämplig graf. Även Geogebra kan användas.
- Ge båda axlarna namn och enhet (om det finns enhet).
- Ge diagrammet en förklarande rubrik.
- Svaret består av ett skärmbild av diagrammet.

Visa

Synonymer/relaterade begrepp: bevisa att, härled en formel/ett uttryck, bilda en formel/ett uttryck/en funktion

- Utför beräkningar och skriv motiverande kommentarer för att bygga upp ett logiskt resonemang som bevisar det som efterfrågas.
- Svaret består av hela ditt matematiska resonemang.

Omvandla

- Byt enhet enligt uppgiftens anvisningar med hjälp av minnesregler eller tabellbok.
- Svaret består av storhetens värde uttryckt i den nya enheten.

Undersök

Synonymer/relaterade begrepp: analysera

- Gör nödvändiga beräkningar.
- Svaret består av hela ditt matematiska resonemang samt eventuella värden.

Fysik

I ämnet fysik finns uppgifter med olika uppmaningar. Anvisningarnas nyckelord och aktionsverb visar vad du förväntas göra, och hur du ska göra när du löser en uppgift. Använd god standardsvenska.

Nyckelbegrepp

Beräkna

Relaterade begrepp: hur mycket/stor/lång/hög/bred/smal/förändras, bestäm, vilken/vad är, inom vilket intervall, uppskatta

- Skriv och namnge de formler/storhetsekvationer du använder.
- Lista givna storheter och de naturkonstanter som används.
- Lös ut sökt storhet (använd gärna TI-Nspire CX CAS).
- Insätt siffror och enheter i formeln och beräkna (använd gärna TI-Nspire CX CAS).
- Svara med korrekt noggrannhet, samt rätt enhet.

Förklara kort

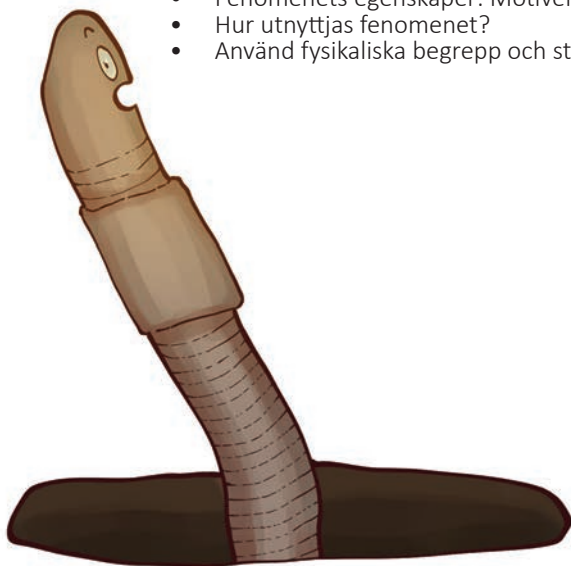
Relaterade begrepp: motivera, beskriv, varför, jämför, vilka slutsatser kan du dra, beskriv de olika skedena, hur, beskriv, vilket eller vilka fenomen är det frågan om, namnge, definiera, vad är orsaken, vad menas/avses/betyder, på vilket sätt.

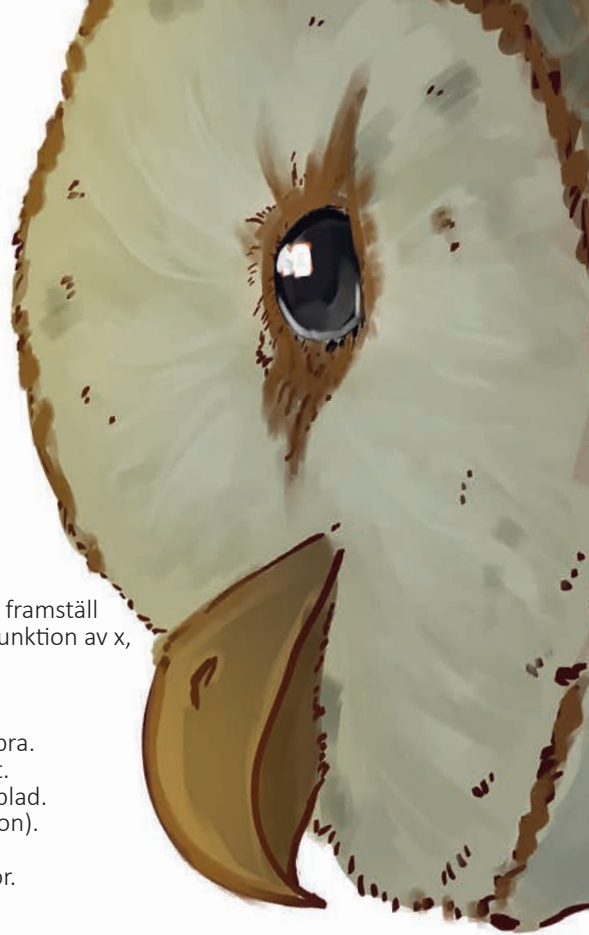
- Använd fysikaliska begrepp och storheter.
- Motivera med formel och/eller figur.

Redogör utförligt

Relaterade begrepp: motivera noggrant, analysera, förklara skillnaderna, varför, jämför, vilka slutsatser kan du dra, hur, diskutera i ditt svar, presentera olika typer eller metoder, beskriv, berätta, utred, på vilket sätt, hur förändras, vad avses med.

- Hur uppkommer fenomenet?
- Fenomenets egenskaper: Motivera med formel och/eller figur.
- Hur utnyttjas fenomenet?
- Använd fysikaliska begrepp och storheter i ditt svar.

Rita graf

Relaterade begrepp: presentera grafer över, framställ i ett (x,y) -koordinatsystem, framställ y som funktion av x , anpassa kurva

- Skriv in eller importera mätvärdena till TI-Nspire CX CAS kalkylblad eller Geogebra. Namnge listorna med storhet och enhet.
- För in punkterna i ett data- och statistikblad.
- Anpassa en linje eller en kurva (regression).
- Bestäm/beräkna/avläs eventuella punkter, riktningskoefficienter eller areor.

Rita figur

Relaterade begrepp: fullborda modellbilden genom att rita, presentera en bild över krafterna, rita en kraftfigur, rita kopplingschema

- Rita t.ex. i TI-Nspire CX CAS widget.
- Kraftfigur: Rita krafter med rätt riktning och ungefär rätt inbördes storlek, ange +/- riktning.

Härled

Relaterade begrepp: härled en formel/uttryck/lag, visa att

- Utgå från två eller flera (namngivna) formler.
- Bifoga eventuellt en figur som förklaring.

Dimensionsanalys

Synonym: enhetshantering

- Förenkla och/eller förkorta enheter.

Kemi

I ämnet kemi finns uppgifter med olika uppmaningar. Anvisningarnas nyckelord och aktionsverb visar vad du förväntas göra, och hur du ska göra när du löser en uppgift. Använd god standardsvenska.

Nyckelbegrepp

Beräkna

Relaterade begrepp: hur mycket, bestäm

- Skriv de formler/storhetsekvationer du använder.
- Lista givna storheter.
- Lös ut sökt storhet (använd gärna TI-Nspire CX CAS).
- Insätt siffror och enheter i formeln och beräkna (använd gärna TI-Nspire CX CAS).
- Svara med korrekt noggrannhet samt rätt enhet.

Stökiometri

Relaterade begrepp: skriv reaktionsformeln, skriv reaktionslikheten, balansera reaktionsformeln, hur mycket bildas, vad bildas, presentera reaktionslikheterna

- Balansera reaktionsformeln (om det behövs).
- Beräkna det efterfrågade värdet via substansmängderna.

Rita strukturformel

Synonymer/relaterade begrepp: rita streckformel, presentera strukturformel

- Rita streckformel med MarwinSketch eller med TI-Nspire CX CAS widget.
- Ta en skärmdump och lämna in som svar.

Analysera reaktionsserie

- Namnge reaktionstypen i varje reaktion i serien, t.ex. additionsreaktion, substitutionsreaktion, hydrolys etc.
- Rita eventuellt streckformeln för reaktionsprodukten.

Förklara

Relaterade begrepp: motivera, motivera med hjälp av strukturen, motivera kemiskt, beskriv, analysera, förklara kemiskt

- Använd kemiska begrepp i ditt svar: polär/opolär, lösning, heterogen/homogen blandning, bindningstyp, temperatur, jämvikt osv.
- Motivera eventuellt med en reaktionslikhet, streckformel, figur eller graf.

Laboration

Relaterade begrepp: beskriv/förklara hur du kan framställa, med vilken metod, förklara kortfattat hur du utför laborationen, namnge separationsmetoderna, vilken utrustning behövs

- Beskriv hur du går tillväga, vilka redskap används? Vilka kemikalier/föreningar används? Vad sker med föreningarna? Hur beaktar du arbetssäkerheten?
- Använd TI-Nspire CX CAS widget för att rita laborationsutrustning och uppställning.

Rita graf

Relaterade begrepp: rita titrerkurva, anpassa linje, sammanställ en graf

- Skriv in eller importera mätvärdena till TI-Nspire CX CAS kalkylblad (eller Logger Pro för titrerkurvor).
- Märk ut axlarnas namn och enheter i grafen.
- Anpassa en linje eller en kurva.
- Bestäm/beräkna eventuella punkter, hastigheter eller pH.

Analysera graf

Relaterade begrepp: bestäm grafiskt, vilka slutsatser kan du dra, utnyttja grafen och beräkna

- Bestäm/beräkna eventuella punkter, hastigheter eller pH.

